

PRIVIRE ASUPRA FORTIFICAȚILOR MOLDOVEI ÎN SEC. XIV—XVI

de dr. LUCIAN CHIȚESCU

Este bine cunoscut faptul că încetarea existenței în anul 271 a organizării statale sclavagiste de pe o bună parte a teritoriului țării noastre a însemnat mai întâi decăderea și apoi dispariția organizării municipale, ce constituise osatura principală a societății sclavagiste. După retragerea aureliană, orașele sînt abandonate, iar populația autohtonă se răspîndește în mediul rural unde își duce traiul și activitatea în cadrul obștilor sătosești, forme de organizare ce-și dovediseră viabilitatea și în cursul stăpînirii romane și care se vor întări tot mai mult după încetarea existenței statului sclavagist pe teritoriul țării noastre. Populațiile migratoare, aflate pe treapta organizației gentilice, au distrus vechile cetăți și orașe din epoca sclavagistă și, în trecerea lor peste teritoriul țării noastre, au supus dominației lor populația locală. În perioada secolelor IV—X, cînd se petrec și se suprapun în timp și spațiu cele două procese din istoria societății autohtone de la noi — formarea poporului român și trecerea la feudalism¹ —, atît datele arheologice cît și izvoarele scrise menționează existența pe acest teritoriu a unor așezări rurale mici (sate) ca o consecință firească a organizării comunităților locale în obști sătosești teritoriale, pe cîtă vreme aceleași surse de informare lasă să se înțeleagă că populațiile alogene, migratoare, nu s-au stabilit aici, prezența lor fiind redusă din punct de vedere numeric și destul de efemeră². În schimb, prezența populației autohtone, sedentare, cu ocupații predominant agricole și păstorești este tot mai des atestată, iar organizarea ei în obști a avut un rol hotărîtor tocmai în formarea relațiilor de producție feudale, știut fiind că dezvoltarea feudalismului înseamnă tocmai transformarea țăranilor liberi, membri ai obștilor, în țărani dependenți³.

Pornind de la aceste realități, constatăm că pînă relativ tîrziu așezările omenesști de aici nu au beneficiat de existența unor elemente speciale de fortificație. Situația aceasta este departe de a caracteriza numai

¹ În legătură cu aceste aspecte vezi I. Nestor, *Arheologia perioadei de trecere la feudalism pe teritoriul R.P.R.*, în „Studii”, XV, 6, 1962, p. 1425—1438; același, *Formarea poporului român*, în *Istoria poporului român*, București, 1970, p. 91—113.

² I. Nestor, *Arheologia perioadei de trecere...*, loc. cit., p. 1425—1438.

³ P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, București, 1964, p. 20 și urm.

viața autohtonilor din regiunile noastre, ea fiind dovedită ca atare și în alte locuri de la nord și est de țara noastră. Cercetătorii sînt în general de acord că pînă și triburile slave, considerate pe drept creatoare ale unei înfloritoare civilizații a lemnului, nu au cunoscut și aplicat decît destul de tîrziu sistemul fortificării așezărilor lor, însuși caracterul lor migrator nepermițîndu-le asemenea realizări⁴. Pe încetul însă, și pe măsura accentuării formelor de organizare feudală, începînd cu secolele VI—VII, mai întîi foarte sporadic iar apoi tot mai numeroase și pe spații geografice tot mai întinse, sînt semnalate așezări, care, pășind pe calea transformării lor în centre ale unor formațiuni politice, destul de simple ca organizare dar de tip feudal, sau în centre meșesugărești puse în slujba formațiunilor respective, se înconjoară cu fortificații mai ușoare sau mai puternice lucrate din lemn și pămînt. Și dacă pentru secolul al VI-lea așezarea fortificată cu trei șanțuri de apărare și trei valuri adiacente de la Morești, jud. Mureș, este considerată încă un unicat⁵, pentru secolele următoare se cunosc destul de multe așezări întărite cu lemn și pămînt, acum începînd perioada de înflorire a civilizației „gorodiștilor”. Pornind de la Prut și pînă dincolo de Kiev, sau spre nord pînă la țărmurile Baltice, vreme de mai multe secole fortificațiile din piatră sînt aproape necunoscute, locul principal ocupîndu-l cu autoritate amenajările defensive lucrate din pămînt și lemn.

Demn de reținut este faptul că pînă destul de curînd din teritoriul est-carpatic de pînă la Prut lipseau semnalările unor asemenea fortificații, în ciuda faptului că nu mai departe decît în spațiul dintre Prut și Nistru atari așezări (Echimăuți, Alcedar, Tarevski ș.a.) cunoșteau o epocă de remarcabilă înflorire, căreia aveau să-i pună capăt ultimele valuri ale popoarelor migratoare, mai exact pecenegii⁶. Construcțiile lucrate din pămînt și din lemn nu au încetat însă să domine o dată cu invazia pecenegilor, ci au continuat să fie caracteristice chiar marilor așezări urbane ale vechii Rusii, exemple edificatoare în acest sens oferindu-le numeroasele așezări de caracter urban ce împînzeau teritoriul Rusiei Kieviene din perioada dinaintea invaziei tătarilor, Kievul însuși fiind fortificat cu palisade și valuri de pămînt⁷. O situație nedeosebită structural o întîlnim și în alte regiuni situate dincoace de Elba, și din acest punct de vedere socotim potrivit să atragem atenția cu precădere asupra teritoriilor de azi ale Poloniei și Cehoslovaciei, unde vechile așezări medievale foloseau curent fortificațiile din lemn și pămînt atît în interiorul, cît mai ales la granițele teritoriilor respective⁸. Pe un spațiu extrem de întins, ce cuprinde teritoriile Uniunii Sovietice, Poloniei, Cehoslovaciei și Ungariei, apărarea granițelor comunităților era

⁴ Așezări întărite sînt cunoscute la slavi începînd cu secolele VII—VIII B. Grecov, *La culture de la Russie de Kiev*, Moscova, 1947, p. 27.

⁵ Kurt Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII*, București, 1958, p. 73.

⁶ B. Grecov, *Итоги трехлетних работ в Молдавии в области славяно-русской археологии*, în KS, 1954, 56, p. 8—23; Idem, *Descoperirile din R.S.S. Moldovenească privind mileniul I al e.n.*, în S.C.S. Iași, VIII, 1, 1957, p. 164 și urm.

⁷ A. L. Mongait, *Arheologia în U.R.S.S.*, București, 1961, p. 337 și urm.

⁸ Witold Hensel, *L'étude des villes du Haut Moyen Age en Pologne au moyen de la methode archéologique*, în „Dacia”, N.S., V, 1961, p. 423 și urm.; Jaroslav Kudrňák, *Cercetări arheologice în horodiștea slavă de la Klucov (Cehoslovacia)*, în SCIV, 18, 2, 1967, p. 269 și urm.

pentru multă vreme asigurată de așa-numitul sistem al prisăcilor : valuri de pământ întărite cu trunchiuri din lemn. Se pare că la venirea lor în Pannonia maghiarii au găsit asemenea fortificații pe care și le-au însușit repede, astfel că pentru sec. XI—XII, principalul mijloc de apărare a granițelor maghiare îl constituiau liniile de prisăci⁹. Aceeași situație se constată, de altminteri, și în Transilvania unde, la venirea maghiarilor, izvoarele menționează o sumedenie de prisăci care marchează în teren principalele etape ale cuceririi acestei provincii românești de către feudalitatea maghiară¹⁰. În afara prisăcilor însă, în Transilvania se cunosc încă de timpuriu și cetăți în sensul cel mai deplin al cuvântului, lucrate din pământ și lemn. Celor șapte cetăți, menționate de Anonymus la venirea maghiarilor, li se adaugă acum altele, descoperite pe cale arheologică. Așa, de pildă, cetatea din lemn și pământ de la Moldovenești, jud. Cluj, din secolul al XI-lea, identificată cu „castrum Turda”¹¹, împreună cu cetatea de pământ de formă rectangulară de la Biharea, jud. Bihor¹², par a fi printre cele mai vechi cetăți din Transilvania. Acestea le urmează, pentru secolele XI—XII, cetatea de la Morești, jud. Mureș¹³, iar pentru etapa următoare, aceea a secolelor XII—XIII, reprezentativă este considerată a fi cetatea cu patru șanțuri și tot atâtea valuri de apărare de la Proștea Mare, jud. Sibiu¹⁴.

Un interes cu totul aparte însă și pe deplin justificat îl prezintă rezultatele cercetărilor arheologice de la cetatea, atribuită voievodului Gelu, de la Dăbica, jud. Cluj¹⁵, precum și de la mai târziu, dar cu atât mai semnificativa cetate de lemn, reședință a voievozilor români maramureșeni, din secolul al XIV-lea de la Cuhea, jud. Maramureș¹⁶. Cercetările de aici au demonstrat în chipul cel mai convingător cu putință că în secolul al XIV-lea voievozii români din Maramureș (nordul Transilvaniei) nu foloseau pentru reședințele lor decât întăriturile din lemn și pământ.

Pentru teritoriul de la răsărit de Carpați cercetările arheologice au adus abia în ultimii ani contribuții importante, relevând că și aici se constată aceeași situație ca în celelalte zone românești. După ce la Udești, jud. Suceava, a fost identificată și cercetată parțial o așezare fortificată din secolul al VII-lea¹⁷, tot în nordul Moldovei, la Fundul

⁹ Kurt Horedt, *op. cit.*, p. 109 și urm.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, p. 119 și urm.

¹² M. Rusu, *Contribuții arheologice la istoricul cetății Biharea*, în AII Cluj, 1960, III, p. 7 și urm.

¹³ Kurt Horedt, *op. cit.*, p. 48 și urm.

¹⁴ *Ibidem*, p. 119 și urm.

¹⁵ Șt. Pascu, M. Rusu, P. Iambor, E. Edroiu, P. Gyulai, V. Wolman, Șt. Matei, *Cetatea Dăbica*, în „Acta Musei Napocensis”, V, 1968, p. 153—183; cf. și M. Rusu, *Castrum, urbs, civitas (Cetăți și orașe transilvănene din sec. IX—XIII)*, în „Acta Musei Napocensis”, VIII, 1971, p. 197—202.

¹⁶ Radu Popa, Mircea Zdroba, *Șantierul arheologic Cuhea, Baia Mare, 1966*, p. 13, 22; Radu Popa, *Recherches d'archéologie médiévale au Maramureș*, în RRH, V, 5, p. 771.

¹⁷ Informații de la Mircea D. Matei, autorul descoperirii.

Herței, jud. Botoșani, a fost cercetată metodic o horodiște din secolele VIII—X¹⁸.

Evoluția ulterioară a acestor fortificații a fost mult stinjenită de dominația mongolă în aceste locuri. Dominația străină a încetinit ritmul de dezvoltare a societății autohtone supuse dar n-a putut opri complet acest proces legic și firesc. Orice urmă de îndoială în privința existenței în Moldova a unei vechi tradiții în domeniul construcțiilor defensive lucrate din lemn și pământ este înlăturată de descoperirea și cercetarea unor complexe ce țin de domeniul fortificațiilor militare în sensul cel mai deplin al cuvântului. Din analiza cetăților din lemn și pământ de la Roman (sfârșitul sec. al XIV-lea), Birlad și Crăciuna (a doua jumătate a sec. al XV-lea), precum și a fortificațiilor orășenești de la Suceava și Roman (sec. XIV—XV) rezultă că autohtonii de la est de Carpați dispuneau de o bogată experiență în acest domeniu, practica adusă din Maramureș de către primii domnitori moldoveni fiind tot una, bazată pe folosirea lemnului și pământului la ridicarea fortificațiilor. Nu numai că și la răsărit de Prut fortificațiile din lemn și pământ continuă să fie folosite pe toată durata secolelor XIV—XV, după cum o dovedesc întăriturile orașului Orhei și cetățile de la Costești și Soroca, dar și la sud de Carpați situația se constată a fi întru totul asemănătoare. În afara complexelor de la Frumoasa, jud. Teleorman¹⁹, Coconi, jud. Ilfov²⁰ și Basarabi, jud. Dolj, cercetate pe cale arheologică și asemănătoare din punct de vedere tehnic cu cele din Moldova, izvoarele scrise menționează pînă tîrziu existența unor asemenea amenajări la sud de Carpați, despre unele dintre ele avînd chiar precizarea expresă că sînt realizate „după obiceiul locului”²¹.

De altminteri, însăși analiza primelor cetăți din piatră ale Moldovei medievale duce, o dată mai mult, la aceleași încheieri. Într-adevăr, după cum se știe deja de mai multă vreme, dar tot pe cale arheologică, în timpul domniei lui Petru I Mușat (1374—1392) în Moldova a fost creată baza sistemului defensiv a țării prin construirea unor puternice cetăți de piatră în rîndul cărora trebuie incluse cu certitudine Cetatea Șcheia, Cetatea de Scaun a Sucevei și Cetatea Neamțului și cu probabilitate cetățile de la Hotin și Țețina.

În istoriografia românească s-a purtat și se mai poartă încă o discuție de cel mai mare interes științific pentru lămurirea originii tipului primelor cetăți de piatră ale Moldovei feudale și, din acest punct de vedere, socotim că două sînt opinile care au polarizat în majoritate atenția cercetătorilor și anume: a) tipul de cetate patrulateră, prevăzut cu bastioane rectangulare la colțuri (ca în cazul cetății de la Șcheia sau

¹⁸ Dan Gh. Teodor, *Le haut féodalisme sur territoire de la Moldavie à la lumière des données archéologiques*, în „Dacia”, N. S., IX, 1965, p. 326; mai nou și cu precizări ferme în privința datării elementelor de construcție vezi M. Petrescu-Dîmbovița, Dan Teodor, V. Spinei, *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice din horodiștea de la Fundul Herței (jud. Botoșani)*, comunicare la Sesiunea Științifică organizată de Institutul de Arheologie A. D. Xenopol, Iași, 27—29 dec. 1969.

¹⁹ N. Constantinescu, *Cetatea de pământ din secolul al XIV-lea de la Frumoasa (r. Zimnicea)*, în SCIV, 16, 4, 1965, p. 731 și urm.

²⁰ N. Constantinescu, *Observații asupra satului fortificat în Țara Românească (Așezarea de la Coconi, r. Oltenița)*, în SCIV, XIII, 1, 1962, p. 59 și urm.

²¹ A. Veress, *Campania creștinilor în contra lui Sinan Pașa*, în ARMSI, s. III, t. IV, București, 1925, p. 76.

a forturilor inițiale de la Cetatea de Scaun și Cetatea Neamțului), este de origine nordică, polono-baltică²²; b) originea tipului respectiv este de căutat în sud, atari fortificații putînd, eventual, deriva din fortificațiile din lemn și pămînt²³. Indiferent care din cele două puncte de vedere se vor dovedi în ultimă instanță a corespunde realității — și în ceea ce ne privește socotim că primul — important de reținut este faptul că Petru Mușat a fost în situația de a chema în Moldova constructori în piatră cu experiență, cărora le-a încredințat *ridicarea primelor cetăți de piatră ale Moldovei medievale*, experiența autohtonă, ca și aceea cu care veniseră în Moldova voievozii maramureșeni, nepermițîndu-i ridicarea unor asemenea întărituri.

Cea de-a doua jumătate a sec. al XIV-lea reprezintă pentru regiunea și populația de la răsărit de Carpați nu numai etapa creării statului feudal de sine stătător ci, în egală măsură, perioada luptelor îndîrjite duse pentru apărarea independenței, precum și lărgirea treptată a hotarelor micului stat moldovean creat în 1359, prin înglobarea progresivă a tuturor zonelor moldovene pe măsura eliberării lor de sub dominația tătară. Larga acțiune de eliberare și unificare a întregului teritoriu moldovean a început o dată cu crearea statului feudal și a continuat pînă în ultima decadă a secolului al XIV-lea. Ea a fost urmată, și poate chiar grăbită, de luptele pe care locuitorii regiunii de la est de Carpați au fost nevoiți să le ducă împotriva inamicilor externi comuni, respectiv Hoarda de Aur și statul feudal maghiar, dar și de slăbirea economică și militară a acestor adversari externi ai existenței unui stat feudal moldovean independent. În cadrul acestei acțiuni legitime și firești are loc eliberarea de sub stăpînirea tătară a Țării Șepenițului și înglobarea ei în statul feudal moldovean, ridicarea unor puternice cetăți din piatră (cu plan rectangular și turnuri pătrate la colțuri după planurile și cu sprijinul unor meșteri aduși, se pare, din zonele polono-baltice, pe înălțimile de la Șcheia, Suceava și Neamț), mutarea capitalei țării dintr-un loc deschis ca Siretul la Suceava acum fortificată și apropierea politică a Moldovei de Polonia la numai o lună după ce aceasta anexase Haliciul și atinsese, astfel, granița de nord a Moldovei. Toate aceste acțiuni se află într-o interdependență logică și cauzală întrucît se constată că *numai* după ce au fost ridicate cetățile din piatră se creaseră acele condiții de stabilitate și prosperitate internă care să favorizeze prin interese comune apropierea politică a unui stat mic dar viguros de unul de rang european. Și este important de reținut faptul că pe cîtă vreme cercetarea arheologică a demonstrat pe deplin că cetățile de la Șcheia²⁴, Suceava²⁵ și Neamț²⁶, cu planuri rectangulare și turnuri

²² V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, I, București, 1958, p. 290.

²³ Gh. Diaconu, N. Constantinescu, *Cetatea Șcheia*, București, 1960, p. 116—117.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Pentru principalele rezultate ale cercetărilor arheologice de la Cetatea de Scaun vezi mai cu seamă M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963, p. 89—129.

²⁶ N. Constantinescu, *Date noi în legătură cu Cetatea Neamțului*, în SCIV, XI, 1, 1960, p. 81 și urm.; idem, *Din nou în problema Cetății Neamțului*, în SCIV, XIV, 1, 1963, p. 217 și urm.

pătrate la colțuri, au fost zidite în cuprinsul domniei lui Petru Mușat (1375—1392), înlăturînd astfel definitiv din istoriografia românească concepția originii teutonice a cetăților moldovene de piatră. omagiul depus de Petru Mușat la 26 septembrie 1387 la Liov demonstrează că aceste fortificații au fost înălțate înainte de această dată de vreme ce în act sînt deja menționați „cetățile Moldovei”²⁷, iar peste un an domnul moldovean se afla deja „în Cetatea Sucevei”²⁸.

Rezultă, așadar, că în timpul domniei lui Petru Mușat Moldova, chiar dacă nu cuprindea încă decît jumătatea de nord a teritoriului de la răsărit de Carpați, era înzestrată cu puternice cetăți și dispunea de o putere economică suficient de însemnată spre a putea suporta nu numai efortul material cerut de zidirea acestor fortificații, dar și de posibilitatea de a acorda regelui polon un împrumut de 3 000 ruble²⁹.

În această situație efortul principal al statului moldovean se va îndrepta cu precădere spre sud unde rămăsese încă un însemnat teritoriu în stăpînirea tătarilor sau a căpeteniilor feudale locale. Nu este, de aceea, întîmplător că, dacă pentru epoca primului domn mușatin (Petru), Cetatea Neamțului reprezenta cea mai sudică fortificație a statului moldovean, abia la sfîrșitul acestei domnii — în orice caz în intervalul cuprins între anii 1386—1392 — Roman Mușat, fratele lui Petru, completează sistemul defensiv al țării prin construirea celei mai sudice cetăți din interiorul Moldovei de la sfîrșitul sec. al XIV-lea, cetatea din lemn și pămînt de la Roman.

Datele furnizate de cercetările arheologice³⁰, și în primul rînd tehnica străveche a palisadelor cu construcții interioare din lemn, ca și prezența străruitoare a lui Roman în această fortificație, oferă dovezi aproape sigure că cetatea mușatină de la Roman a constituit sediul reprezentantului autorității centrale în zona de sud a Moldovei în timpul și imediat după includerea acesteia în cadrul statului moldovean. Așadar, cetatea din lemn și pămînt de pe malul stîng al riului Moldova avea scopul de a oferi loc reprezentantului autorității domnești, venit cu oaste în aceste părți pentru a instaura și consolida autoritatea domniei de la Suceava asupra regiunii sudice a Moldovei, în acțiunea de unificare a întregului teritoriu moldovean și, prin aceasta, un punct bine fortificat în calea eventualelor atacuri venite atît din partea feudalilor locali, abia supuși autorității centrale, cît și din partea eventualilor aliați ai acestora, tătarii. În egală măsură, cetatea nou construită oferea protecție producției de mărfuri și relațiilor de schimb din regiune, orașul Roman însuși luînd acum naștere în jurul și sub protecția cetății mușatine, el însuși fiind fortificat cu șanț de apărare, val de pămînt și palisade din lemn. Cu același prilej și în cadrul aceleiași acțiuni politice trebuie să fi intrat în stăpînirea Moldovei și colonia genoveză de la Cetatea Albă de vreme ce, imediat după înscăunarea sa pe tronul de la Suceava la

²⁷ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 600.

²⁸ *Ibidem*, p. 604.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Pentru rezultatele cercetărilor din cuprinsul cetății de pămînt de la Roman vezi M. D. Matei și L. Chiteșcu, *Problèmes historiques concernant la forteresse du temps des Mușat et l'établissement urbain de Roman*, în „Dacia”, N. S., X, 1966, p. 291 și urm.

începutul anului 1392, Roman I Mușat se intitulează „Domnul întregii țării a Moldovei din munte pînă la țărnuțul mării”³¹.

Se poate concluziona deci că pînă la constituirea statului feudal de sine stătător populația locală de la est de Carpați folosea în exclusivitate tehnica construcțiilor defensive lucrute din lemn și pămînt, ca rezultat firesc al unei experiențe dobîndite timp de mai multe secole anume în acest domeniu. După crearea statului feudal moldovean, autoritatea centrală intervine în lucrările de apărare, organizînd construirea unor puternice cetăți din piatră și dezvoltînd pe o treaptă superioară străvechea tradiție locală a fortificațiilor din lemn și pămînt. Prin acțiunea energetică a autorității centrale — acțiune impusă de existența în vecinătate a unor state puternice și expansioniste — se creează în Moldova un sistem unitar de apărare bazat pe trainice cetăți domnești zidite din piatră și pe cetăți din lemn și pămînt făcute, tot din inițiativă domnească, acolo unde interesele majore ale țării o impuneau.

După ce o descoperire relativ recentă a conținutului celei mai vechi inscripții (de mult dispărute) de la Cetatea Albă ne aduce știrea, se pare certă, că cea mai veche parte păstrată a cetății de aici a fost zidită de către moldoveni în timpul lui Iuga Voievod (1399 — februarie 1400)³², în 1426 Alexandru cel Bun, folosindu-se de luptele interne din Țara Românească dintre urmașii lui Mircea cel Bătrîn, Dan II și Radu Praznaglava, și de intervenția trupelor otomane în țara vecină, cucerește Chilia³³ de la Munteni. La rîndul lor, urmașii lui Alexandru cel Bun, în ciuda disensiunilor și luptelor interne ce au măcinat forțele țării, au acordat același interes major fortificațiilor. Potrivit textului și interpretărilor ce s-au dat inscripției puse la Cetatea Albă la 10 noiembrie 1440, în timpul lui Ștefan II, au fost întreprinse lucrări de refacere și de întărire a vechiului fort de aici³⁴, zidit, după cum am văzut, de moldoveni în timpul lui Iuga. Pentru aceste lucrări s-au folosit acum, ca și mai înainte, elemente bizantine cunoscătoare a tehnicii constructive, elemente pe cît de vechi pe atît de numeroase în această zonă. Dacă Ștefan II făcea eforturi apreciabile de întărire a sudului Moldovei, în nord, în schimb, fratele său Ilie și soția acestuia Marincea, forțînd prietenia polonilor, le promiteau acestora cedarea cetăților din nord, Hotinul, Țețina și Hmielovul³⁵. Acțiunile acestea au constituit însă simple promisiuni, cetățile menționate rămînînd mai departe în stăpînirea statului moldovean.

În condiții cu totul speciale, Petru al II-lea oferă în 1448 Cetatea Chilia lui Iancu de Hunedoara, care stăpînea astfel întreaga linie a

³¹ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 608, DIR, veacul XIV—XV, A. Moldova (1394—1475), p. 23.

³² V. A. Voițehovaschi, *Этапы строительства крепости в Белгород-Днепровском*, în *Материалы докладов пятой Научно-Технической конференции Кишиневского политехнического Института*, Chișinău, 1969, p. 341.

³³ Grigore Ureche, *Letopiseșul țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 101.

³⁴ I. Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea Albă și stăpînirea Moldovei asupra ei*, în ARMSI, seria II, tom. VII, 1929, p. 313 și urm.

³⁵ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 708.

Dunării³⁶. Și merită a fi subliniat faptul, plin de profunde semnificații istorice, că atita vreme cât a trăit Iancu de Hunedoara — pentru care lupta antiotomană a constituit telul principal al politicii sale — nici un moment moldovenii n-au încercat să reintre în posesia Chilieii, punct strategic extrem de important în cadrul rezistenței împotriva expansiunii otomane. Vom vedea însă că atunci când, după moarte eroului de la Belgrad, garnizoana maghiară de la Chilia urmărea cu totul alte scopuri decât lupta antiotomană, atitudinea moldovenilor se va schimba radical, ei făcând totul pentru preluarea acestei importante cetăți de la gurile Dunării și pentru continuarea luptei de apărare împotriva expansiunii străine.

Pentru buna înțelegere a efortului deosebit pe care moldovenii îl făceau pentru apărarea țării lor împotriva expansiunii străine, un interes cu totul aparte îl prezintă însă prin conținutul ei inscripția pusă la Cetatea Albă în 1454 și care ne informează că la această dată pîrcălabul Stanciu a înălțat la Cetatea Albă un nou zid pe care l-a înarmat cu tunuri³⁷. Această din urmă precizare eate, după știința noastră, cea dintîi informație privind înzestrarea unei cetăți moldovene cu piese de artilerie, la numai un an după ce această armă își făcuse pe deplin intrarea în istorie spărgînd zidurile Constantinopolului. Prin aceasta avem dovada indubitabilă că, într-adevăr, Moldova a fost una din primele țări ale Europei răsăritene care și-a adaptat cetățile la folosirea artileriei.

În lipsa unor cercetări ample la fața locului și pornind numai de la conținutul inscripțiilor menționate, coroborat cu planul și cu datele pe care le avem acum la îndemînă în privința cetăților Moldovei, în genere, socotim că lucrările din anii 1399, 1440 și 1454 au dus la realizarea citadelei de la Cetatea Albă, a acelei fortărețe cu plan rectangular și cu turnuri circulare la colțuri. Aceste turnuri, în măsură să suporte loviturile pieselor de artilerie dar și să ofere loc de amplasare și manevră a artileriei proprii, constituie cele dintîi elemente ale arhitecturii militare bizantine pe care o sesizăm în Moldova. Conținutul inscripțiilor la care ne-am referit mai sus, planul citadelei, tehnica de construcție și ceramica bizantină descoperită aici³⁸, nu fac decât să susțină punctul acesta de vedere.

Dacă însă prima atestare documentară în legătură cu amenajarea unei fortificații moldovene în funcție de folosirea artileriei la asedii și cu dotarea ei cu piese de artilerie este cu puțin anterioară domniei lui Ștefan cel Mare, numai în timpul și sub conducerea acestuia acțiunea se generalizează și devine un sistem pentru întreaga țară.

Prima acțiune a marelui domn în domeniul fortificațiilor o sesizăm la 4 aprilie 1459 cînd, exclusiv din interese politice de prim ordin care-i

³⁶ Fr. Pall, *Intervenția lui Iancu de Hunedoara în Țara Românească și Moldova din anii 1447—1448* în „Studii“, XVI, 5, 1963, p. 1067 și urm.; idem, *Stăpînirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chilieii și problema ajutorării bizanțului*, în „Studii“, 18, 3, 1965, p. 619 și urm.

³⁷ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 327.

³⁸ N. Constantinescu, *Contribuții la cunoașterea ceramicii bizantine de la Cetatea Albă (Belgorod Dniestrovski)*, în SCIV, X, 2, 1959, p. 441—451.

cereau cu fermitate să aibe în vecinul de la nord un aliat la începutul domniei, renunță pentru scurtă vreme la Hotin în favoarea regelui polon³⁹. Urmărind permanent să-și asigure la începutul domniei liniștea internă și alianța vecinilor în vederea marilor acțiuni ce aveau să urmeze, Ștefan a renunțat temporar la Hotin în favoarea polonilor, dar n-a ezitat să încerce, în vara anului 1462, să elibereze Chilia de sub stăpânirea garnizoanei maghiare⁴⁰ de îndată ce regatul maghiar de după Iancu de Hunedoara își schimba radical poziția față de Moldova și din aliat fidel al acestuia devenea tot mai accentuat un adversar.

Se consideră, pe bună dreptate, că prin acțiunea sa din 1462 Ștefan n-a urmărit să cucerească Chilia de la vecinii și aliații săi, muntenii, care nici n-o stăpâneau de mai multă vreme ci, dimpotrivă, s-o preia din stăpânirea garnizoanei maghiare, evitând în același timp o posibilă ocupare a cetății de către oastea otomană ce intrase în Țara Românească. Aceeași primejdie otomană, devenită însă și mai acută în anii ce au urmat, a determinat, de altminteri, pe înșiși locuitorii orașului și apărătorii cetății de la Chilia să se supună în 1465 aceleia căruia îi rezistaseră cu trei ani mai înainte și care, între timp și în împrejurări rămase neclare, reluase în 1464 Hotinul de la poloni, punând capăt acelei cedări vremelnice a cetății din nordul țării.

Numai după reluarea Chilie, când toate cetățile Moldovei erau iarăși în stăpânirea statului moldovean, ca în timpul lui Alexandru cel Bun, va începe adevărata operă constructivă a lui Ștefan cel Mare. Prin cercetare pe cale arheologică a Cetății Noi de lângă Roman⁴¹ s-a constatat că activitatea de constructor militar a lui Ștefan cel Mare în Moldova începe cu ridicarea acestei cetăți, care este și *prima zidită în întregime* în timpul marelui domn.

Construită în vara anului 1466 pe un teren fără urme de locuire anterioară, în lunca joasă și nisipoasă a riului Siret, la circa 5 km est de orașul Roman, Cetatea Nouă are ziduri groase de 4,50 m și plan rectangular prevăzut cu 7 *turnuri circulare* la colțuri și pe mijlocul a trei dintre laturi și cu un bastion rectangular pe mijlocul laturii de est, prin care se făcea accesul în interior; la exterior, cetatea era înconjurată cu un șanț de apărare, lat de 9—13 m și adânc de 4 m cu contra-escarpă zidită. Pentru consolidarea terenului nisipos și inundabil din lunca Siretului, constructorii au așezat la baza întregii construcții de piatră o ingenioasă rețea de birne orizontale din lemn, fixată pe piloni din lemn înfipti în nisip. Metoda aceasta a substructiilor din lemn așezate la baza zidurilor ridicate pe terenuri instabile, deși n-o mai întâlnim, deocamdată, la nici una din construcțiile feudalismului moldovenesc, este specifică tehnicii constructive bizantine și se întâlnește la o serie de cetăți ale epocii feudale timpurii de pe teritoriul R. P. Bulgaria, precum și la cetatea ridicată de bizantini în sec. al X-lea la Păcuilui lui

³⁹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 266.

⁴⁰ *Cronica moldo-polonă*, în *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ion Bogdan, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 178.

⁴¹ Cetatea Nouă se află pe malul stâng al Siretului la circa 5 km de orașul Roman. L. Chițescu, *Principalele rezultate istorice ale cercetărilor arheologice din cetatea medievală de la Gidini (r. Roman)*, în SCIV, 17, 2, 1966, p. 405—413; idem, *Cu privire la tehnica de construcție a Cetății Noi de lângă Roman*, în SCIV, 18, 4, 1967, p. 661—669.

Soare⁴². Folosirea acestei tehnici la Cetatea Nouă și asemănarea din punctul de vedere al planului și a formei turnurilor cu citadela de la Cetatea Albă ne-au determinat să considerăm că, întocmai ca și la cetatea de la Nistru, tehnica constructivă întâlnită la Cetatea Nouă nu poate fi atribuită decât aceluiași influențe răsăritene venite în Moldova prin intermediul lumii bizantine, cu care țările române au avut atâtea legături.

Dar constatările prilejuite de cercetarea acestei prime construcții militare a lui Ștefan cel Mare nu par a sugera numai folosirea în Moldova a tehnicii constructive bizantine ci, în egală măsură, dezvoltarea și aplicarea creatoare a acesteia la cerințele celei de-a doua jumătăți a sec. al XV-lea. După cum se știe, în această vreme tehnica amenajării fortificațiilor se schimbă în funcție de folosirea artileriei la asedii. Sintetizând caracteristicile fortificației în acel moment, Fr. Engels arăta că „întrebuințarea artileriei a avut ca rezultat imediat mărirea grosimii zidurilor și a dimensiunilor turnurilor în dauna înălțimii lor. Acum aceste turnuri au început a fi denumite runde (rondelli); ele se făceau îndeajuns de mari pentru a putea cuprinde câteva piese de artilerie“⁴³.

Dacă așa stăteau lucrurile pe plan european în secolul al XV-lea, forma și dimensiunile turnurilor și curtinelor de la Cetatea Nouă nu fac decât să probeze că cel puțin în acest caz moldovenii nu erau cu nimic în urma nivelului atins în apus de tehnica fortificațiilor.

Lăsînd la o parte faptul că prin cercetarea pe cale arheologică a Cetății Noi, și prin coroborarea acesteia cu izvoarele scrise, s-a stabilit data exactă a construirii ei (anul 1466)⁴⁴, aducîndu-se astfel o substanțială corecție cronicilor noastre interne ce afirmau că cetatea a fost zidită în 1483, s-au aruncat totodată unele lumini noi chiar asupra unor aspecte din istoria statului moldovean. Așa, de pildă, noile cercetări demonstrează că în timpul atacului maghiar din 1467 la Roman nu a avut de suferit decât orașul medieval și fortificațiile sale din lemn. Întrucît nu avem nici o știre în legătură cu atacarea de către Matei Corvin și a Cetății Noi, aceasta nefiind confirmată nici de cercetările arheologice, sîntem nevoiți să considerăm că regele maghiar a incendiat *numai* orașul Roman și fortificațiile sale⁴⁵ și că, deci, oastea maghiară n-a juns pînă la rîul Siret și la Cetatea Nouă.

După zidirea cetății de pe malul stîng al Siretului atenția și eforturile lui Ștefan cel Mare se vor îndrepta spre apărarea graniței răsăritene, amenințată de puternice și permanente atacuri tătare. Împotriva acestora domnitorul acționează energic atît pe cîmpul de luptă cît și pe șantierele de construcție, ridicînd la Orhei o cetate de piatră cu plan

⁴² Vezi în această privință D. Vilceanu, *Cu privire la tehnica de construcție a zidului de incintă al cetății bizantine de la Păcuil lui Soare (sec. al X-lea e.n.)*, în SCIV, 16, 2, 1965, p. 301 și urm.

⁴³ Karl Marx — Friederich Engels, *Opere*, vol. 14, Ed. Politică, București, 1963, p. 349.

⁴⁴ L. Chițescu, *Principalele rezultate istorice...*, loc. cit., p. 411.

⁴⁵ M. D. Matei și L. Chițescu, în „Dacia“, N. S., X, 1966, p. 291 și urm.; M. D. Matei și L. Chițescu, *Nouvelles données du problème de l'apparition des fortifications des villes Moldaves au Moyen Age*, în „Dacia“ N. S., XI, 1967, p. 321. și urm.

oblic rectangular și patru turnuri circulare la colțuri „la sfîrșitul anilor 60 ai secolului al XV-lea”⁴⁶, confirmîndu-se, astfel, izvoarele scrise ce menționează, începînd cu 8 februarie 1470, în fruntea cetății, pe pîrcălabul Radu Gangur. Tot atunci, la est de cetatea nou construită, a fost realizat cel de-al treilea șanț și val de apărare ale orașului de aici, separîndu-se astfel complet, printr-o fortificație proprie, așezarea urbană de restul platoului.

Planul și tehnica de construcție a noii cetăți, turnurile circulare, precum și data la care a fost zidită (este cea de-a doua cetate de piatră pe care o ridică din temelii Ștefan cel Mare la un interval de patru ani) apropie cel mai mult cetatea de la Orhei de Cetatea Nouă, ceea ce confirmă atît originea comună a tipului celor două cetăți (nu este deloc exclus ca în ambele locuri să fi fost aceeași constructori), cît și concepția unitară de construcție a celor două fortificații nou construite cu turnuri circulare.

În primăvara anului 1471 însă întreaga energie a domnului era concentrată în sudul țării, unde conflictul moldo-muntean trecea de la faza latentă de pînă atunci la forme violente, a căror primă expresie a fost lupta de la Soci din luna martie. De subliniat este faptul că după victoria moldoveană de la Soci, deși urmează o expediție munteană în Moldova ce se soldează — conform scrisorii din 13 martie 1471 dată de Ștefan cel Mare solului polon Suhodolschi — *cu ridicarea unei fortificații muntene pe teritoriul Moldovei*, și pe care noi am identificat-o recent cu cetatea din lemn și pămînt Crăciuna⁴⁷, Ștefan preferă să dejoace intențiile belicoase ale lui Radu cel Frumos abătînd apa Siretului pe un alt curs și lăsînd cetatea ridicată de munteni fără apă decît să ajungă la o ciocnire hotărîtoare cu vecinul său. Prin aceasta, Ștefan urmărea menținerea unui echilibru în relațiile cu Țara Românească, știut fiind că o ciocnire hotărîită și energică cu țara vecină însemna de fapt declanșarea conflictului cu imperiul otoman. În permanență și în mod repetat Ștefan va duce o politică de alianță cu țara vecină, încercînd în chip statornic să aibă în Scaunul de la București aliați în rezistența pe care se străduia s-o organizeze împotriva expansiunii otomane. Pentru întărirea acestei rezistențe o atenție cu totul specială a acordat domnul Moldovei atît întăririi vechilor cetăți moldovene de la finele veacului al XIV-lea — care fuseseră făcute să reziste numai armelor albe specifice aceluia timp, dar nu și pieselor de artilerie — cît și ridicării unor fortificații ușoare din lemn și pămînt acolo unde țara era încă lipsită de mijloace defensive și unde interesele strategice și tactice le reclamau și impuneau.

Chiar dacă în momentul de față datele nu sînt suficient de concludente și convingătoare în stabilirea fermă a momentului cînd au fost adaptate vechile cetăți moldovene noilor condiții de luptă, cert este faptul că, oricum, în timpul invaziei otomane din vara anului 1476 ele erau în măsură să reziste puternicelor asedii. Se pare că atacul otoman din primăvara anului precedent, chiar dacă se încheiase cu strălucita

⁴⁶ G. D. Smirnov, *Археологическое исследование старого Орхеля*, în KS, Chiev, 1954, p. 24 și urm.

⁴⁷ L. Chișescu, *Cu privire la localizarea cetății Crăciuna*, în SCIV, 18, 2, 1967, p. 351 și urm.

victorie a oștilor moldovene la Vaslui, fusese în măsură să edifice și pe oșteanul și constructorul militar care a fost Ștefan cel Mare, că vechile cetăți de la sfîrșitul secolului al XIV-lea nu vor rezista unor asedii puternice decît dacă vor fi grabnic și bine adaptate noilor condiții de luptă. Pentru aceasta cele două vechi cetăți moldovene, Cetatea de Scaun a Sucevei și Cetatea Neamțului au devenit iarăși șantiere de construcție⁴⁸, de astădată în concepția și viziunea aceluia care zidise din temelii și în condițiile de luptă impuse de cerințele celei de-a doua jumătăți a sec. al XV-lea cetățile de lîngă Roman și de la Orhei. Numai că, de astă dată, mîsiunea constructorului era cu mult mai dificilă în sensul că era pus să zidească nu după planuri dinainte stabilite, ca mai înainte, ci să adapteze numai vechile fortificații noilor metode și mijloace de luptă, și aceasta într-un timp foarte scurt în care efortul întregii țări era subordonat intereselor apărării.

Referindu-se la cetăți în general, dar mai cu seamă la adaptarea cetăților occidentale, Fr. Engels, care a studiat special această problemă, sintetizînd-o, arată că „noile arme de foc făceau pretutindeni breșe în zidurile de piatră construite după vechiul sistem și de aceea se impunea inventarea unui nou sistem de fortificație. Lucrările de apărare trebuiau construite în așa fel încît focului direct al asediatorului să-i fie opusă o suprafață cît mai mică din construcțiile de piatră, iar pe valuri să fie instalată o artilerie puternică. Vechiul zid de apărare a fost înlocuit cu valul de pămînt care era doar căptușit cu piatră”⁴⁹. Întrucît acesta era principiul fortificării în genere, cunoscut și aplicat, de altminteri, de moldoveni la Cetatea Albă, Cetatea Nouă și Orhei, să vedem cum au știut aceeași constructori moldoveni să *reamenajeze* vechile cetăți și să le adapteze noilor cerințe.

La Cetatea de Scaun a Sucevei s-a încercat mai întîi un fel de experiment în sensul că la circa 20 m distanță de vechiul zid mușatin, pe mijlocul șanțului de apărare existent, a fost ridicat în jurul fortului mușatin un zid gros de 1,50 m prevăzut la exterior cu bastioane pătrate cu contraforti⁵⁰. Prin umplerea cu pămînt a porțiunii din vechiul șanț de apărare rămasă în spatele noului zid se crea nu numai o curte exterioară cu mare suprafață de manevră ci, în primul rînd, o masă enormă de pămînt ce sprijinea spatele noului zid. Totuși, îngustimea noului zid de incintă și, mai cu seamă, bastioanele de formă pătrată nu erau încă în măsură să reziste loviturilor de artilerie și nici să ofere posibilități largi de instalare și de manevră artileriei proprii. Se cereau, după cum am văzut, suprafețe circulare care să permită ricoșarea proiectilelor și să elimine unghiurile moarte din bătaia apărătorilor. Constructorul a sesizat de îndată acest lucru întrucît a intervenit prompt în înlăturarea neajunsurilor. Într-o nouă etapă de construcție, dar care urmează practic curînd pe prima, zidul de incintă abia construit era dublat la exterior de un altul, gros de circa 2 m și adosat lui ; se realiza astfel, în ansamblu, un zid de incintă gros de circa 3,50 m, ce înconjura cetatea ca un inel.

⁴⁸ M. D. Matei, *O nouă stemă cu inscripție descoperită la Cetatea de Scaun a Sucevei (1477, sept. 8)*, comunicare prezentată la Institutul de Arheologie în aprilie 1972.

⁴⁹ Fr. Engels, *Opere militare alese*, I, Ed. Militară, București, 1962, p. 306.

⁵⁰ M. D. Matei, *Contribuții arheologice...*, p. 119 și urm.

vechile bastioane păstrate fiind și ele îmbrăcate la exterior cu *turnuri semicirculare*.

După ridicarea acestei incinte, vechiul șanț de apărare a fost lărgit, realizându-se astfel, un nou șanț de apărare, larg la deschidere de peste 30 m, cu contraescarpa zidită și susținută de contraforți⁵¹. Accesul peste șanțul de apărare se făcea pe un pod de lemn, sprijinit de piloni de piatră.

Se consideră că adaptarea Cetății Neamțului la noile condiții de luptă s-a efectuat după încheierea operațiilor de la Cetatea de Scaun, intrucît experiența de la Suceava pare că i-a fost de mare folos constructorului: acesta n-a mai fost în situația de a mai recurge la pinza de ziduri cu bastioane pătrate, ci a realizat, direct, o nouă pinză de ziduri exterioare, groasă de 3,50 m și prevăzută la exterior cu patru turnuri semicirculare. Și aici noul zid de incintă a fost ridicat pe mijlocul vechiului șanț de apărare și, datorită terenului, numai pe latura de nord a cetății existente; și aici golul din spatele noului zid a fost umplut cu pământ și moloz⁵², după cum și de astă dată noua incintă a fost separată de exterior prin săparea în stîncă a unui șanț de apărare lat de peste 35 m. Atît la Cetatea de Scaun a Sucevei, cît și la Cetatea Neamțului lucrările de amenajare se pare că erau foarte avansate în vara anului 1476, cînd ambele fortificații au rezistat cu succes puternicilor asedii otomane.

Nemulțumindu-se însă numai cu pregătirile de la Suceava și Neamț și ținînd seama de știrile pe care le primea neconținut privind uriașele forțe ce urmau să fie aruncate împotriva Moldovei, Ștefan întărește Cetatea Albă și pune să construiască pe direcția probabilă de invazie o serie de fortificații ușoare, lucrate din lemn și pământ. Potrivit conținutului inscripției de la Cetatea Albă din 1476, în zilele pîrcălabilor Herman și Luca a fost zidită marea poartă⁵³. Se pare că este vorba de realizarea unei intrări speciale, lucrare ce dădea cetății moldovene de la Marea Neagră un plus de rezistență în fața atacului iminent al flotei otomane. Totodată, la Berheci, Birlad și Valea Albă sînt ridicate fortificații din lemn și pământ după principiul străvechi al palisadelor. Și dacă cercetarea fortificațiilor de la Berheci și Valea Albă constituie încă probleme de viitor, cetatea de la Birlad este acum bine cunoscută, cercetarea ei prilejuind o serie de constatări cu implicații dintre cele mai largi. Potrivit constatărilor făcute în timpul cercetărilor⁵⁴, cetatea de la Birlad (și foarte probabil și cea contemporană de la Berheci) reprezenta centrul de concentrare a unor puternice trupe de țară care să fie manevrate în funcție de deplasările, pe diferite direcții, ale oastei

⁵¹ M. D. Matei și Al. Andronic, *Cetatea de Scaun a Sucevei*, ed. Meridiane, București, 1965, p. 27.

⁵² N. Constantinescu, *Date noi în legătură cu Cetatea Neamțului*, în SCIV, 14, 1, 1963, p. 219 și urm. În aceeași problemă vezi Radu Popa, *Cetatea Neamțului*, ed. Meridiane, București, 1968, p. 33.

⁵³ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 334.

⁵⁴ M. D. Matei, *Date noi în legătură cu cetatea de pământ de la Birlad*, în SCIV, X, 1, 1959, p. 119 și urm.; M. D. Matei și L. Chițescu, *Некоторые исторические выводы археологического исследования земляной крепости в Бырладе*, în „Dacia”, N. S., VII, 1963, p. 439—465.

invadatoare; în același timp, asemenea fortificație avea menirea de a opune invadatorului ce ar fi înaintat dinspre sud pe valea Birladului o primă rezistență pentru a da răgaz oștirii moldovene să ocupe pozițiile de luptă cele mai avantajoase impuse de situația dată. În momentul în care însă oastea otomană a pătruns în vara anului 1476 în Moldova nu pe valea Birladului, ca în anul precedent, ci pe valea Siretului, Ștefan și-a retras oastea din fortificațiile abia ridicate la Birlad și Berheci, iar acestea au fost incendiate spre a nu fi ocupate și folosite de oastea otomană împotriva acelor care le ridicaseră. Desfășurarea evenimentelor din vara anului 1476 și grelele încercări prin care a trecut atunci Moldova constituie tot atâtea dovezi ale gândirii militare superioare a lui Ștefan cel Mare. Fiindcă, dacă în cursul acestei campanii cetățile de piatră, de curind reamenajate, de la Suceava și Neamț au rezistat puternicelor asedii otomane, contribuind în acest fel la salvarea țării, Cetatea Nouă de lângă Roman, situată chiar pe direcția înaintării grosului oastei otomane, a fost nevoită să cedeze. Cercetările arheologice au dovedit că acum zidurile cetății au fost distruse (fiind refăcute ulterior), iar izvoarele scrise demonstrează că între 22 mai 1476 și 11 februarie 1478 în divanul domnesc nu mai apar pîrcălabii acestei cetăți. Rezultă de aici că în vara anului 1476 Cetatea Nouă a fost distrusă, refacerea ei petrecîndu-se, oricum, înainte de 11 februarie 1478 cînd pîrcălabii acestei cetăți reapar în divanul domnesc.

Imediat după refacerea și repunerea în funcțiune a Cetății Noi eforturile domnitorului se concentrează spre sudul țării. Aici, potrivit cronicilor, după 22 iunie 1479, moldovenii au construit o nouă cetate, Chilia, folosind 800 de zidari și 17 000 de ajutoare⁵⁵. Chiar dacă, pînă la efectuarea unor cercetări arheologice, nu vom fi în măsură să știm dacă Ștefan cel Mare a *zidit* într-adevăr, așa cum se pare, o nouă cetate la Chilia Nouă sau a întărit și reamenajat vechea Chilie, luată în 1465 din stăpînirea garnizoanei maghiare, important este faptul că în acest an cetatea de la gurile Dunării a fost pusă de domnul Moldovei în situația de a rezista unor noi atacuri; tot așa cum în același an, 1479, o altă inscripție de la Cetatea Albă ne informează că și aici s-au efectuat lucrări de fortificare, materializate prin înălțarea unui nou zid de apărare⁵⁶. Asemenea intense și grabnice măsuri de fortificare a sudului țării le lua Ștefan pentru a nu fi surprins de un atac din partea turcilor sau a aliaților acestora, domnii Țării Românești. Fiindcă numai după ce și *ultima* încercare pe care o face Ștefan în 1481 de a avea în Vlad Călugărul un aliat în Țara Românească se dovedește la fel de infructuoasă și neviabilă ca și cele de mai înainte, domnul moldovean va renunța la politica munteană de pînă atunci și, în cadrul eforturilor pe care le face de a fortifica țara spre a putea rezista atacurilor externe, pune stăpînire pe cetatea munteană Crăciuna⁵⁷, care fusese ridicată (din lemn și pămînt) pe malul stîng al cursului final al Siretului, deci pe teritoriul moldovean, la 10 martie 1482.

⁵⁵ *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de I. Bogdan, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 34.

⁵⁶ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 338.

⁵⁷ *Istoria României*, II, București, p. 527; L. Chițescu, în SCIV, 19, 1, 1968, p. 81, și urm.

Tot atunci, sau la puțin timp după luarea în stăpânire a cetății Crăciuna, au loc ample lucrări de întărire a Cetății Noi de lângă Roman. Cercetările arheologice au dovedit că în 1483 are loc *mărirea și întărirea* cetății de aici și *nicidecum fondarea ei*, cum afirmă textul cronicilor noastre interne⁵⁸. S-a dovedit că acum i se adaugă Cetății Noi o nouă curtină exterioară pe latura de est, de circa trei ori mai mare decât prima. Noua incintă exterioară, cu ziduri groase de 4 m, era prevăzută la colțuri cu turnuri circulare și cu intrarea flancată de două turnuri semicirculare. După terminarea zidirii noii incinte, ce se lega de faza mai veche prin două turnuri circulare, întregul complex de la Cetatea Nouă a fost înconjurat de un impunător șanț de apărare, a cărui lățime variază între 30 și 50 m și în care a fost abătută apa Siretului, întocmai ca la Chilia, unde apa brațului cu același nume al Dunării pătrundea în șanțul de apărare al cetății dunărene. Numai după aceste lucrări Cetatea Nouă a devenit acea fortificație inexpugnabilă în măsură să impresioneze, chiar în veacul următor, pe călători⁵⁹ și să ofere un loc de concentrare și conducere a trupelor atât în timpul lui Ștefan cel Mare cât și mai târziu, în zilele celui dintâi unificator al țărilor române care a fost Mihai Viteazul.

Așa cum este îndeobște cunoscut, în ciuda eforturilor făcute de moldoveni, în 1484 turcii, cu o mare oaste și cu o flotă puternică, conduși direct de sultanul Baiazid al II-lea și ajutați de tătari și Vlad Călugărul, asediază și cuceresc Chilia și Cetatea Albă și pătrund pînă la Suceava, jefuind și pirjolind totul în cale, inclusiv cetatea de pămînt și lemn de la Crăciuna, care în aceste momente și-a încheiat definitiv existența.

Căderea cetăților de la Dunăre și Mare a însemnat pentru statul moldovean crearea unor mari breșe în sistemul defensiv și pierderi deosebite din punct de vedere teritorial și economic. În această situație, atenția lui Ștefan se va îndrepta în ultimii ani ai vieții spre fortificarea cetăților din nordul țării și spre construirea de obstacole împotriva atacurilor tătare din est. Mărturie în acest sens găsim într-o cronică rusească după care, înaintea luptelor cu regele polon Ioan Albert, Ștefan cel Mare „și-a adunat oastea lui și a așezat cu oameni și a întărit puternic Cetatea de Scaun Suceava și toate celelalte cetăți ale lui”⁶⁰ și în construirea cetății de la Soroca.

Cercetările arheologice efectuate la Soroca de către cercetătorii sovietici au demonstrat că împotriva cetelor tătare a ridicat Ștefan cel Mare fortificația al cărei pîrcălab este atestat documentar începînd cu 12 iulie 1499. Cetatea pe care a ridicat-o Ștefan cel Mare în acești ani la Soroca și pe care a condus-o pîrcălabul Coste, membru al divanului domnesc, era din lemn și pămînt. Resturile ei au fost găsite sub zidurile

⁵⁸ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 27.

⁵⁹ George Reicherstorffer, în *Călători străini despre țările române*, I, București, 1968, p. 202.

⁶⁰ Полное собрание русских летописей, VII. St. Petersburg, 1907, p. 555, apud M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963, p. 120.

cetății de piatră pe care o va înălța în același loc Petru Rareș⁶¹. Fortificația din lemn și pământ de la Soroca a continuat să funcționeze cu aceleași rosturi și rezultate și în timpul lui Bogdan cel Orb, care preciza din nou menirea ei: „castrum nostrum Sorocianum... contra paganos tutelam habet“⁶².

Importanța cu totul deosebită pe care Ștefan cel Mare a acordat-o acestei cetăți din lemn și pământ rezultă din însăși prezența pîrcălabului ei în listă de martori: Coste este primul și singurul pîrcălab cunoscut pînă acum, al unei cetăți domnești din lemn și pământ, membru al divanului domnesc.

Cu cetatea din lemn și pământ de la Soroca se încheie activitatea lui Ștefan cel Mare de constructor strălucit al celui mai puternic și mai organizat sistem de apărare din întreaga istorie a Moldovei medievale. Prin trăinicia și solidaritatea construcțiilor, prin construirea de noi cetăți sau prin adaptarea celor vechi la cele mai noi cerințe ale tehnicii de luptă, prin dispunerea lor în locurile cele mai indicate atît la granițe cit și în interior (ceea ce oferea posibilități sporite de manevrare a trupelor) sistemul defensiv al Moldovei din cea de-a doua jumătate a secolului al XV-lea, bazat pe coexistența cetăților din lemn și pământ, a cunoscut un interes dintre cele mai importante din partea domniei. Interesul cu totul aparte pe care Ștefan cel Mare l-a acordat cetăților s-a materializat nu numai prin folosirea celor mai noi sisteme și mijloace de apărare, ci și în numirea în funcția de pîrcălabi a celor mai apropiați și mai de nădejde oameni ai săi, uneori chiar a rudelor sale. Ca să dăm numai cîteva exemple, va fi suficient, credem, să amintim că, încă de la începutul domniei lui Ștefan cel Mare, unchiul său Vlaicu a fost numit pîrcălab al Cetății Albe; în 1476 Vlaicu apăra Hotinul în fața asediului otoman, iar în 1481 îl întîlnim conducînd cetatea de la Orhei. Tot așa, pe Duma, fiul lui Vlaicu, îl aflăm conducînd mai întîi Hotinul, împreună cu tatăl său, apoi Cetatea Albă și mai pe urmă Cetatea Neamțului, iar Șendrea, cumnatul domnului, a condus Cetatea de Scaun a Sucevei.

Continuînd, trebuie spus că bătrînul Arbore a condus apărarea eroică a Cetății Neamțului în timpul asediului otoman din 1476, iar fiul său Luca a condus cu aceeași grijă și pricepere apărarea Cetății de Scaun a Sucevei împotriva asediului lui Ioan Albert⁶³. În fine, trebuie adăugat, de asemenea, că aceeași grijă a domnului pentru cetățile Moldovei și pentru pîrcălabii lor rezultă și din constatarea că mormîntul pîrcălabului Micotă — acela care a condus mai întîi Cetatea Nouă și

⁶¹ În legătură cu cercetările arheologice de la Soroca, vezi G. F. Cebotarenko, *К вопросу о времени возникновения Сорокской крепости*, în *Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской ССР*, Chișinău, 1964, p. 210 și urm.

⁶² Hurmuzaki, *Documente...*, II, 3, p. 700.

⁶³ Vezi mai cu seamă A. Sarcedoțeanu, *Divanele lui Ștefan cel Mare*, în AUB, seria științelor sociale (istorie), nr. 5, 1956, p. 157 și urm.; cf. C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, 1, București, 1937, p. 103.

apoi Cetatea Neamțului — a fost așezat în pronaosul Mănăstirii Neamț „și l-a împodobit Io Ștefan Voevod al Țării Moldovei”⁶⁴.

Avînd în fruntea lor pe unul sau chiar doi pîrcălăbi, membri ai divanului domnesc, cetățile de piatră ale Moldovei au constituit în timpul lui Ștefan cel Mare coloana vertebrală a apărării întregii țări. Prin pierderea Chilie și a Cetății Albe în 1484 sistemul acesta unitar și complet de apărare a fost puternic lovit și va începe să decadă. Fiindcă, așa cum am încercat să arătăm, în timpul lui Ștefan cel Mare Moldova dispunea de un sistem durabil de apărare, cu nimic inferior celor din țările vecine; în veacul al XVI-lea și, mai cu seamă, în cele următoare situația se prezintă structural deosebită. În vreme ce fortificațiile din alte țări se modernizează în sensul adaptării treptate și permanente a lor la progresele înregistrate în tehnica asediilor, cetățile Moldovei au rămas în general la forma și dimensiunile din secolul al XV-lea. Instaurarea dominației otomane asupra Moldovei în 1538 a făcut să dispară orice posibilitate de a continua fortificarea țării. Eforturile pe care le vor face unii dintre domnitorii eroi ai Moldovei sec. al XVI-lea în vederea eliberării țării de sub dominația otomană nu puteau nicidecum viza și ridicarea unor fortificații — atribut al existenței unui stat independent —, ci numai recucerirea de la turci a unor cetăți moldovene. Și dacă zidirea la Soroca a unei cetăți de piatră în locul celei de lemn în timpul celei de-a doua domnii a lui Petru Rareș⁶⁵ are menirea de a demonstra posibilitățile economice pe care le avea încă Moldova, ea vădește și limitele politice ale acesteia: se putea construi o cetate din piatră împotriva incursiunilor tătare din est, dar nicidecum nu se putea zidi una în sud împotriva turcilor.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cînd lupta pentru înlăturarea dominației otomane s-a întezit, Poarta a intervenit direct și brutal cerînd lui Alexandru Lăpușneanu în cursul celei de-a doua domnii (1564—1568) distrugerea cetăților țării⁶⁶. Se pare însă că Alexandru Lăpușneanu n-a îndeplinit această poruncă, mulțumindu-se probabil cu un simulacru în acest sens, întrucît atît arheologic cît și documentar existența cetăților moldovene este atestată în continuare, atît în timpul campaniei lui Mihai Viteazul în Moldova, cît și mai tîrziu.

În afara corectării substanțiale aduse informației cronicilor moldovene ce afirmă că distrugerea cetăților s-a făcut în timpul domniei lui Alexandru Lăpușneanu, cercetările arheologice au adus dovada că majoritatea cetăților moldovene au fost distruse la începutul ultimului sfert al veacului al XVII-lea de către Dumitrașcu Cantacuzino, unele dintre cetăți, printre care și Hotinul și Cetatea Neamțului, fiind folosite chiar și după această dată, dar numai temporar.

⁶⁴ Textul inscripției de pe mormîntul lui Micotă, la G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în BCMI, XVIII, 1925, fasc. 43—46, p. 289.

⁶⁵ G. F. Cebotarenco, *op. cit.*, p. 216.

⁶⁶ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 197.

CONSIDÉRATIONS SUR LES FORTIFICATIONS DE LA MOLDAVIE AUX XIVe—XVIe SIÈCLES

— Résumé —

Quand en 271 l'organisation d'état esclavagiste a cessé d'exister sur le territoire de l'ancienne Dacie, les anciennes villes et citadelles ont été abandonnées et la population locale vécu par la suite dans des agglomérations rurales (villages) sans aucun élément de fortification. Mais, lentement, et à mesure que les formes d'organisation féodale s'accroissaient, en commençant avec les VIe—VIIe s., certaines agglomérations de type féodal sont entourées de fortifications en terre et bois. Jusqu'aux XIIIe et XIVe siècles, sur le territoire de notre pays on signale seulement des fortifications de ce genre, construites d'après le principe des palissades. Les premières fortifications en pierre sont élevées en Moldavie pendant le règne de Petru Mușat (1375—1392). Donc jusqu'à la constitution de l'état féodal moldave, la population locale utilisait en exclusivité des fortifications en bois et en terre. A partir de Petru Mușat, l'autorité centrale initie la construction de puissantes citadelles en pierre à Șcheia, Suceava ou Neamț et développe à un niveau supérieur l'ancienne tradition des fortifications en terre et bois : la cité des Mușats de Roman ou les fortifications urbaines de Baia, Siret, Suceava ou Roman. Jusqu'au milieu de XVe siècle on construit d'autres fortifications en pierre et en 1454 apparaît la première nouvelle sur l'équipement d'une cité moldave avec des pièces d'artillerie.

Pendant la deuxième moitié du XVe siècle, au temps d'Etienne le Grand (1457—1504), le système de défense de la Moldavie acquiert une solidité maximale. En 1466 on construit la Citadelle Neuve (Cetatea Nouă) près de Roman, à murs épais de 4,50 m, plan rectangulaire et sept tours circulaires capables de résister aux armes à feu. A la fin de la 6e décennie du XVe siècle on érige à Orhei, d'après les mêmes plans qu'à Roman, une citadelle en pierre à plan oblique — rectangulaire et quatre tours circulaires aux coins. Pendant les années 1475—1476, les anciennes citadelles du XIVe siècle de Suceava et Neamț on été réorganisées et adaptées aux nouvelles conditions de lutte, étant munies de rangées de murs extérieurs gardés par des tours à demicirculaires. Ainsi fortifiées, les deux citadelles ont résisté aux sièges des Ottomans pendant l'été de l'année 1476. Avant de construire une nouvelle citadelle en pierre à Chilia en 1479, le système de défense du pays avait été complété par une série de petites forteresses en bois et terre élevées à Birlad, Berheci et Valea Albă. En 1484, on ajoute à la Citadelle Nouvelle une petite cour extérieure gardée par des tours circulaires, le complexe tout entier étant ensuite entouré d'une imposante douve de défense dans laquelle on avait dévié les eaux du Siret. Enfin, le système défensif est parachevé en 1499 par l'élévation d'une citadelle en bois et terre à Soroca. Celle-ci termine l'activité d'Etienne le Grand comme brillant constructeur du plus puissant et organisé système de défense de toute l'histoire médiévale de la Moldavie.

Après l'occupation en 1484 de Chilia et de Cetatea Albă par les turcs, ce système unitaire et complexe de défense a été fortement touché et il a commencé à régresser. L'instauration de la domination étrangère sur la Moldavie en 1538 a diminué au minimum toute possibilité de fortification. En 1543, quand Petru Rareș construit la citadelle en pierre de Soroca, l'action de fortification du pays est pratiquement finie. Les citadelles continueront d'être utilisées approximativement en leur ancien aspect jusqu'au XVIIe siècle quand elles ont été détruites pour la plupart, seulement quelques une continuant à durer même après.